

Вікторія ЧОРНОДОН

ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК АПК У СИСТЕМІ РЕФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСЬКОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ

Обґрунтовано організаційно-економічні засади інноваційного розвитку АПК України в системі реформування національного господарського комплексу, визначено соціально-економічні передумови розвитку сільськогосподарського виробництва, стратегічні пріоритети реалізації інноваційних процесів та розкрито умови їхньої реалізації.

Постановка проблеми. З метою підвищення ефективності функціонування національного господарського комплексу обраний стратегічний курс України на побудову високорозвиненої, правової, демократичної держави з подальшою інтеграцією з європейським економічним простором вимагає розвитку всіх його складових і потребує особливої уваги до формування, ефективного використання інноваційного потенціалу. Інноваційний характер відтворювальних процесів сучасної економічної системи зумовлює перехід усіх складових національного господарського комплексу на новий тип розвитку, потребує вдосконалення механізму взаємовідносин між суб'єктами господарювання.

Агропродовольча система (АПС), яка об'єднує виробництво і переробку агропродовольчої продукції, а також продовольчий ринок, є провідною ланкою процесу продовольчого забезпечення держави, однією з найважливіших складових економічної незалежності. Особливого статусу агропродовольчій системі України надає наявність у цій сфері реальних передумов для реалізації національних конкурентних переваг нашої країни на міжнародних товарних ринках [1, с. 242].

Для вітчизняної АПС результати її конвергенції із світовою системою визначаються вибором стратегії і конкретних механізмів входження у глобальний простір. Безоглядне долучення до інтеграційних процесів у сучасних умовах пов'язане зі значними ризиками, що суттєво зростають для держав з недостатньо стійкими соціально-економічними системами. Останні характеризуються неспроможністю розвиватися на ендогенній основі і, відповідно, високим рівнем зовнішньої залежності (у тому числі й від експортних надходжень), розбалансованою внутрішньою структурою, соціальною поляризацією та екологічним занепадом. Такі країни через нездатність дотримуватися національно орієнтованих стратегій поведінки у глобалізованому просторі можуть розраховувати лише на роль сателітів економічно розвинених держав, які і визначають, відповідно до власної вигоди, кількість та асортимент ресурсів і продуктів, що поставляються периферією на світовий ринок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням розвитку АПК присвячені роботи багатьох вчених-економістів, чільне місце серед них посідають праці: В. І. Бойка, М. І. Кісіля, М. Ю. Коденської, І. І. Лукінова, М. Г. Лобаса, О. В. Овсянікова, Б. Й. Пасхавера, В. Л. Перегуди, П. Т. Саблука, Н. М. Сіренко,

О. О. Сторожука, І. І. Червена, О. Г. Шпикуляка та ін. Проте суттєвою проблемою для України є визначення передумов формування та ефективного використання ресурсного потенціалу. Щодо інноваційного розвитку економіки, то це питання досліджується в працях С. С. Герасимчука, П. Н. Завліної, М. І. Крупки, А. Я. Кузнецова, О. О. Лапка, В. Г. Мединського, Б. Й. Пасхавера, В. М. Петрова, В. П. Семиноженка, В. П. Ситника, В. М. Трегобчука, Р. А. Фатхутдінова, Л. І. Федулової, Й. Шумпетера, О. В. Шубравської, М. Г. Чумаченка та ін. Проте особливо актуальним у сучасних умовах господарювання в контексті постійних змін, що відбуваються у функціонуванні агропромислового комплексу, є обґрунтування теоретичних, методологічних та організаційно-прикладних засад його інноваційного розвитку.

Методи дослідження. Теоретичною і методологічною основою дослідження є діалектичний метод пізнання та системний підхід до вивчення інноваційних процесів, наукові праці вітчизняних і зарубіжних вчених-економістів.

Метою дослідження є обґрунтування організаційно-економічних засад інноваційного розвитку АПК у системі реформування національного господарського комплексу України, визначення соціально-економічних передумов розвитку сільськогосподарського виробництва, формування стратегічних пріоритетів реалізації інноваційних процесів в агропромисловій сфері.

Виклад основного матеріалу. Національний господарський комплекс як система виробництва, обміну і споживання, що склалась у межах держави, має певну структуру, що передбачає наявність складових частин і зв'язків між її елементами, які виражаються внутрішніми особливостями та рівнем розвитку зовнішніх зв'язків з національними господарствами інших країн.

Відповідно до прийнятої в Україні Стратегії інноваційного розвитку України на 2010–2020 рр., в умовах глобалізаційних викликів необхідне створення системи інвестування інноваційної діяльності, в тому числі наукової, яка відповідає сучасним вимогам ринкової економіки і дасть змогу забезпечити фінансову підтримку наукової та інноваційної діяльності, достатньої для досягнення результатів світового рівня, що має базуватись на визначених принципах [2]:

- чіткої диверсифікації джерел і механізмів функціонування залежно від етапів інноваційного процесу;
- використання переважно конкурсних (конкурентних) механізмів інвестування в наукову та інноваційну діяльність;
- раціонального використання прямих і опосередкованих способів інвестування в наукову та інноваційну діяльність;
- орієнтації державних інвестицій на науку та інновації для стимулювання припливу в ці сфери недержавних коштів, особливо заощаджень громадян.

Інноваційний розвиток АПК реалізується через систему заходів організаційно-економічного характеру, що здійснюються з метою підвищення ефективності функціонування галузей національного господарського комплексу й спрямовані на здійснення інноваційних процесів і прискорення науково-технічного розвитку через розробку, впровадження та використання наукових розробок у виробництві сільськогосподарської продукції, просуванні її на ринок, реалізацію та матеріально-технічне забезпечення розширеного циклу прогресивного відтворення.

Розвиток національної економіки супроводжується поглибленням суспільного поділу праці і спеціалізації діяльності. Процеси спеціалізації потребують координації діяльності і формування зв'язків між різними галузями і виробництвами. Це призводить до більш тісного поєднання економічних суб'єктів і створення господарського комплексу.

Дослідження проблем організації інноваційної діяльності в системі агропромислового комплексу України виявило, що поряд із відсутністю дієвих державних програм підтримки та фінансування інноваційних проектів, нестачею власних оборотних коштів у підприємств запровадження нововведень найчастіше вимагає значно більших витрат, ніж очікувалося при ухваленні рішення про інновацію. Потенційно ефективні нововведення не впроваджуються або впроваджуються з великою затримкою у часі (внаслідок помилок в оцінці строків впровадження, недосконалої організації інноваційних процесів і відсутності розвинутої інноваційної інфраструктури).

Сучасні сільськогосподарські товаровиробники на шляху інноваційного розвитку потребують фінансової, економічної і технологічної збалансованості з переробними підприємствами й обслуговуючими організаціями, що здійснюють матеріально-технічне забезпечення. Тому для ефективного функціонування національного господарського комплексу важливе значення має інноваційний потенціал, яким володіють суб'єкти господарювання.

Сільське господарство України є важливою складовою національної економіки, і суспільство надзвичайно чутливе щодо ситуації в ньому, продукція агропромислового комплексу становить п'яту частину у внутрішньому валовому продукті, а в структурі загальної торгівлі має велику частку. Однак потенційні можливості вітчизняного аграрного сектору значно більші [3, с. 242].

З огляду на надзвичайну роль агропромислової сфери Верховна Рада України визначає такі стратегічні пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні на 2003–2013 рр., як високотехнологічний розвиток сільського господарства та переробної промисловості [4].

Стратегічними завданнями розвитку АПК є такі:

- підвищення ефективності використання ресурсного потенціалу для нарощування виробництва продукції;
- розширення ринків збуту продукції;
- дотримання якісних параметрів виробництва та підвищення рівня конкурентоспроможності продукції;
- забезпечення екологічної складової виробничого процесу;
- удосконалення системи ціноутворення;
- організація раціональної інфраструктури, поглиблення міжгалузевої кооперації;
- запровадження ресурсозберігаючих технологій;
- активізація інвестиційної діяльності за рахунок зовнішніх джерел фінансового забезпечення;
- надання пріоритетності вітчизняним товаровиробникам.

Вищезазначені напрями зорієнтовані на створення конкурентоспроможного сектору економіки з оптимальною й ефективною структурою виробництва, здатною забезпечити широку взаємодію з його сировинною сферою, з метою випуску високоякісної конкурентоспроможної продукції та підтримання належного рівня продовольчої безпеки держави.

Основні завдання, які стоять перед агропромисловим комплексом, можна сформулювати таким чином: на основі новітніх наукових розробок і технологій забезпечити ефективний розвиток галузі рослинництва та стабілізацію тваринництва, здійснивши перехід до розширеного відтворення галузі на власній ресурсній базі, а також за рахунок залучення додаткових фінансових коштів інвесторів, державних цільових програм, місцевого бюджету [5, с. 6].

Реалізація стратегічних завдань розвитку АПК має базуватись на комплексному підході, що має узгоджуватися із загальною державною концепцією розвитку сільськогосподарства. В умовах зменшення бюджетної підтримки слід подбати про розвиток галузі через зняття обмежень торгівлі сільгоспсировиною й продовольством: надання податкових преференцій хоча б тим господарствам, які використовують у виробництві інновації та новітні технології й підтверджують це договорами з науково-дослідними установами на науково-консультаційне забезпечення трансферу інновацій; запровадження контролю за економічною обґрунтованістю цін на ресурси, зокрема, міндобрива й пальне, щоб не допускати спекуляції в цьому сегменті агроринку.

Ми погоджуємося з думкою, В. В. Савранчука, що до заходів мінімізації кризових явища в АПК і виведення його на нові інноваційні перспективи належать[5]:

- пролонгація кредитів, що їх отримали в комерційних банках підприємств за галузі;
- збільшення видатків на фінансування бюджетних програм здійснення фінансової підтримки підприємств галузі через механізм здешевлення кредитів, бюджетної дотації тваринницької і рослинницької галузей;
- здійснення компенсації товаровиробникам за використання високопродуктивного насіння (не нижче 2 репродукції) за бюджетною програмою підтримки підприємств АПК;
- відновлення фінансування за бюджетними програмами з частковою компенсацією вартості складної сільгосптехніки вітчизняного, а також іноземного виробництва, яка не виробляється в Україні;
- відтворення та підвищення родючості ґрунтів, здешевлення вартості страхових премій;
- виділення за рахунок стабілізаційного фонду додаткових коштів на підтримку фермерських господарств.

Пріоритетність моделі інноваційного розвитку аграрного сектору економіки також пояснюється і її здатністю набувати якостей емерджентності та генерувати синергетичний ефект, якщо одночасно впроваджуються різні види інновацій, паралельно запроваджуються інновації на різних ієрархічних рівнях або підсистемах, системоутворюючі фактори управління знаходяться у збалансованому стані. При цьому можливості суб'єктів аграрного сектору економіки до одночасного впровадження системи інновацій на всіх ієрархічних рівнях визначаються рівнем їхньої інноваційної сприйнятливості.

Загальна інноваційна сприйнятливість вітчизняних аграрних підприємств у середньому не перевищує 50% від можливої, найвищий рівень сприйнятливості до інновацій мають техніко-технологічна система та природні ресурси, тому впроваджуються один або два види інновацій (біологічні, техніко-технологічні). Найнижчий рівень оцінки має організаційно-управлінська сприйнятливість, яка не забезпечує належного інноваційного клімату, культури і не розвиває інтелектуальну складову організації [6, с. 355].

Зміни у міжгалузевій структурі слід спрямувати на вирішення таких першочергових завдань:

- створення рівних можливостей для комерційної діяльності всіх суб'єктів господарювання;
- значне збільшення обсягів виробництва спеціальних, дієтичних і продуктів дитячого харчування для окремих груп споживачів тощо.

Основними пріоритетними напрямками розвитку окремих галузей слід вважати такі:

- модернізацію діючих виробництв із впровадженням енергозберігаючих технологій виробництва, переробки, розширення експортних потужностей; скорочення енергомістких, екологічнобезпечних виробництв;
- перехід на інноваційну модель розвитку, широкомасштабне використання новітніх науково-технічних досягнень з відповідним інвестиційним забезпеченням;
- покращення забезпечення підприємств висококваліфікованими кадрами;
- формування цілісної інфраструктури ринку, державної системи моніторингу ринку сільськогосподарської продукції й продовольчих товарів.

Пріоритетними завданнями розвитку АПК є посилення агропромислової інтеграції та формування інтегрованих промислово-фінансових структур у виробничій і переробній сферах. Умовами посилення інтеграційних процесів у сфері агропромислового виробництва є:

- посилення кооперування на внутрішньому та міжгалузевому рівнях, що сприяє розвитку спеціалізації виробничої діяльності;
- підвищення ефективності управлінських рішень, спрямованих на об'єднання і локалізацію системи управління для усіх етапів реалізації виробничого процесу.

В умовах ринкової економіки відбулася переорієнтація виробників на споживчий попит, що сприяло формуванню конкурентного середовища і появі нових підходів до процесів створення і впровадження нововведень.

Загальнопоширене уявлення інноваційного процесу розкривається поетапним поділом відповідно до основних стадій еволюції наукового знання, комплексу досліджень і робіт, спрямованих на створення і поширення інновацій.

Комерційна реалізація щодо інновації є потенційною властивістю, для досягнення якої необхідні певні зусилля [7]. Прискорення процесів агропромислової інтеграції дасть можливість раціоналізувати організаційно-технологічні зв'язки між підприємствами виробничої та переробної сфер, створити рівні умови для забезпечення дохідності господарських структур інтегрованого виробництва, створити реальні можливості комплексного використання сировини й матеріально-технічних засобів. Розвиток інтеграційних зв'язків і міжнародного співробітництва слід підпорядкувати вирішенню таких завдань, як техніко-технологічне оновлення підприємств, розширення асортименту і підвищення якісних показників і безпечності вітчизняної продукції, запровадження сучасних систем менеджменту і маркетингу тощо.

До того ж, як показав досвід багатьох менш розвинутих країн, успішний перехід до інноваційної моделі функціонування національної економіки можливий лише за умови сприйняття нею інновацій (тобто така модель не буде життєздатною без реформування економічного середовища загалом на основі докорінної перебудови господарського механізму країни). Також необхідно вирішити проблему адекватного національним умовам регулювання інноваційного процесу, яке матиме як спільні, так і специфічні риси порівняно з інституційною складовою інноваційних програм інших країн.

На нашу думку, для України переважною має стати бімодальна стратегія інноваційного розвитку аграрного сектору економіки. Умовою запровадження бімодальної моделі є великі капіталомісткі підприємства із значними земельними масивами, що зумовлює укрупнення сільськогосподарських товаровиробників і їхню інтеграцію [6]. Як зазначає автор, "...до основних видів інновацій при реалізації унімодальної стратегії відносяться: підвищення врожайності через хімізацію, нові технології внесення добрив, нові сорти сільськогосподарських культур, породи тварин тощо, біномодальну ж стратегію характеризують економія робочої сили за рахунок

впровадження техніко-технологічних інновацій шляхом фінансування інноваційної діяльності за рахунок державних коштів в поєднанні із коштами спеціальних інноваційних фондів”.

Варто також враховувати досвід розвинутих країн світу з ринковою економікою, де стратегічні галузі національного господарства або знаходяться у підпорядкуванні держави, або держава здійснює своє втручання через відповідні механізми впливу. З цією метою в найближчі роки слід ухвалити пакет нормативно-правових актів щодо забезпечення ефективного функціонування стратегічно важливих секторів для економіки країни.

Для ефективного розвитку агропромислового виробництва необхідне поєднання організаційно-економічних чинників з технічними та технологічними.

Інноваційний розвиток у сільському господарстві має відбуватись за такими напрямками:

- інформатизація виробничого процесу та його обслуговуючої системи, запровадження сучасної комп'ютерної бази і створення мережі користувачів серед працівників підприємств;
- налагодження співпраці товаровиробників з науково-дослідними організаціями та впровадження у виробництво новітніх досягнень селекції, розсадництва і догляду за культурами;
- створення ефективної системи управління колективами на базі оптимального поєднання організаційно-розпорядчих, економічних і соціально-психологічних методів управління;
- підвищення якісних характеристик кадрового потенціалу шляхом створення галузевих і міжгалузевих центрів щодо підвищення кваліфікації персоналу;
- створення дієвої системи матеріально-технічного забезпечення підприємств;
- поглиблення вертикальної та горизонтальної інтеграції виробництва, переробки і реалізації продукції.

Одночасно з високотехнологічними інноваціями необхідно масово впроваджувати організаційно-інноваційні розробки, пов'язані з земельною реформою і введенням вартості землі в економічний оборот, створенням нових ринкових механізмів кредитного забезпечення довгострокових інноваційних проектів, а також формуванням ринкової інфраструктури.

Шляхами вирішення проблем інноваційного розвитку національного господарства мають стати: вдосконалення нормативно-правової бази для забезпечення розвитку інноваційної системи України; необхідність системного і послідовного впровадження функціональних принципів державного управління інноваційною діяльністю; органічне включення всіх окремих елементів інноваційного розвитку в єдину активно і цілеспрямовано функціонуючу національну інноваційну систему, що можливо лише за умови дії потужних системоутворювальних факторів.

Для мобілізації внутрішніх можливостей забезпечення ефективного розвитку слід поліпшувати організаційно-економічний механізм інвестиційної діяльності, методи та інструменти активізації інвестиційних процесів, правове, нормативне, методологічне та інформаційне забезпечення.

Стимулювання економічного зростання має забезпечуватись за рахунок залучення інвестицій з різних джерел фінансування, при цьому провідна роль має належати державному регулюванню.

Висновки. Для реалізації стратегічних пріоритетів інноваційного розвитку АПК України в системі національного господарського комплексу та активізації інноваційних процесів необхідні: встановлення чіткого економічного механізму функціонування ринку науково-технічної продукції; економічна підтримка науки з боку дер-

жави, розвиток мережі інформаційно-консультативних служб, реклами і пропаганди, наукових досягнень у сфері виробництва продукції, освоєння перспективних ринків збуту, раціональне використання фінансових і матеріально-технічних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, застосування біологізації виробництва, поглиблення територіальної спеціалізації та концентрації землекористування, підвищення конкурентоспроможності продукції на внутрішньому та зовнішньому ринках.

Перспективи подальших досліджень ефективного функціонування АПК в умовах глобалізаційних процесів мають бути спрямовані в площину інноваційного розвитку, застосування нових форм організації виробництва, впровадження інноваційних технологій у виробництво; залучення висококваліфікованих фахівців, розробку системи інвестиційного забезпечення інноваційного розвитку.

Література

1. *Виклики і шляхи агропромислового розвитку* / [Б. Й. Пасхавер, О. В. Шуравська, Л. В. Молдаван та ін.]; за ред. Б. Й. Пасхавера; НАН України; Ін-т екон. та прогнозув. – К., 2009. – 432 с.
2. *Стратегія інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів* / [авт.-упоряд.: Г. О. Андрощук, І. Б. Жилияєв, Б. Г. Чижевський, М. М. Шевченко]. – К.: Парламентське вид-во, 2009. – 632 с.
3. *Економічні проблеми ХХ століття: міжнародний та український виміри* / за ред. С. І. Юрія, Є. В. Савельєва. – К.: Знання, 2007. – 595 с.
4. "Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності": Закон України № 433-IV від 16 січ. 2003 р. (із зм.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gada.gov.ua>.
5. *Савранчук В. В. Інноваційні засади реформування В АПК як шлях до ефективного розвитку* / В. В. Савранчук, І. М. Семеняка, А. Л. Семеняка, А. Л. Андрієнко // *Агропромислове виробництво України – стан та перспективи розвитку: матеріали IV Всеукр. наук.-практ. конф., (Кіровоград, 25–26 берез. 2010 р.) Вісник Степу 2010.* – Вип. 7. – С. 3–8.
6. *Сіренко Н. М. Управління стратегією інноваційного розвитку аграрного сектора економіки України: моногр.* – Миколаїв, 2010. – 416 с.
7. *Инновационный менеджмент* / [С. Д. Ильенкова, Л. М. Гохбер, С. Ю. Ягудин и др.]; под ред. С. Д. Ильенковой. – М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 1997. – 327 с.